

*Uczeń zdolny
Kim jest i skąd się biorą jego
zdolności*

Małgorzata Włodarczyk

Wrocław, 2009

„Litere w książce są dla każdego widoczne. Ale człowieka trzeba czasem poddać męce, żeby dać mu w darze klucz do poematu... Nie wpajajcie im martwej wiedzy, ale dawajcie pewien styl myślenia, który pozwoli ująć istotę rzeczy”

*Antoine de Saint-Exupery-
za:s.M.U.Kłusek.
Wychowawca nr 1/2006*

Wśród ludzi funkcjonują różne stereotypy na temat dziecka zdolnego. Bogata gama synonimiczna wyrazu „zdolny” sprawia, że często możemy spotkać się z określeniem: „utalentowany”, „ambitny”, „trudny”, „wymagający” czy też „nadpobudliwy”. Warto się więc zastanowić, co kryje się pod pojęciem „uczeń zdolny”.

Ucznia zdolnego cechuje przyspieszony rozwój psychomotoryczny, głód poznawczy przejawiający się pod postacią wszechstronnych zainteresowań, poznawania nowych zjawisk i sytuacji, wynajdywania nowych zadań, a także częste stawianie sobie różnych pytań natury filozoficzno-egzystencjalnej, które nie raz bywają problematyczne dla rodziców i nauczycieli. Duże możliwości w zakresie zapamiętywania, przechowywania i odtwarzania informacji pozwalają uczniowi zdolnemu na zdobywanie i gromadzenie coraz to większej wiedzy na temat otaczającego świata, co pcha dziecko zdolne w kierunku wzmożonej aktywności intelektualnej występującej pod postacią zdolności do konceptualizacji, abstrakcyjnego i syntetycznego myślenia oraz dostrzegania zależności przyczynowo-skutkowych.

Uczeń zdolny bardzo często ma problem ze znalezieniem autorytetów, trudno mu też akceptować subiektywnie oceniany brak logiki i konieczność uznawania poglądów ze względu na zaufanie do autorytetu. Uczeń zdolny przejawia niezależność i niekonwencjonalizm w myśleniu i działaniu, nonkonformizm, a także indywidualizm powiązany z oryginalnością. Posiadanie tych cech konotuje bardzo często odrzucenie dziecka zdolnego przez środowisko, które postrzega je jako wyniosłe i zarozumiałe.

Co to są zdolności?

Zdolności ujawniają się we wszystkich rodzajach aktywności człowieka, co sprawia, że można traktować je jako ogólny przejaw inteligencji. Można więc powiedzieć, że każdy człowiek jest ogólnie zdolny, chociaż nie każdy zdolny jest np. do rysowania czy tańca. Odpowiedzialne są za to różnice w zakresie zdolności specjalnych, które wiążą się z

zaangażowaniem określonych procesów poznawczych¹ i ujawniają się w jakimś ukierunkowanym rodzaju działalności. Zgodnie z definicją słownika psychologicznego „**zdolność**” to zespół warunków wewnętrznych jednostki, umożliwiających wykonanie działań określonego rodzaju (Słownik Psychologiczny, 1979, s.335-za Kosińska, 1997, s.32).

Wielość definicji zdolności można sprowadzić do czterech ujęć:

- ✚ zdolności rozumiane jako rodzaj różnic indywidualnych, które stanowią bazę do wyjaśnienia różnych osiągnięć w identycznych lub podobnych sytuacjach, bez precyzowania źródła tych różnic;
- ✚ zdolności rozumiane z jednej strony jako umiejętność wykonywania określonych zadań, z drugiej zaś jako maksymalny poziom sprawności, jaki dziecko może osiągnąć dzięki wrodzonemu potencjałowi;
- ✚ zdolności rozumiane jako cechy procesów poznawczych, które decydują o poziomie osiągnięć w rozwiązywaniu zadań;
- ✚ oraz zdolności rozumiane jako podstawowe właściwości indywidualne, dzięki którym można kształtować pozostałe umiejętności.

Ponadto w literaturze przedmiotu możemy odnaleźć cztery główne ujęcia zdolności:

1. Pierwsze z nich odnosi się do poziomu sprawności funkcjonowania jednostek w porównywalnych sytuacjach, gdzie **zdolność** rozumiana jest jako:
  - a). synonim sprawności i szybkości w działaniu;
  - b). większa pojemność niektórych procesów poznawczych np. uwagi, pamięci, lepsze zdolności spostrzegania i odróżniania elementów istotnych od nieistotnych;
  - c). wyższa jakość, głębokość i rozległość operacji intelektualnych.
2. Drugie ujęcie traktuje **zdolność** jako możliwość wykonania czegoś przez jednostkę:
  - a). zdolność może więc być rozumiana jako aktualna możliwość wykonania jakiegoś tworu np. narysowanie krajobrazu;
  - b). może być też postrzegana z punktu widzenia psychologii rozwoju jako potencjalna możliwość nabycia umiejętności, której jednostka jeszcze w sobie nie rozwinęła np. dziecko może nauczyć się wyrażać swoje stany uczuciowe za pomocą słów chociaż jeszcze tego nie potrafi;
  - c). do pojęcia zdolności można również odnieść się pod kątem maksymalnego poziomu osiągnięć, który jest wypadkową wrodzonego potencjału intelektualnego

---

¹ Procesy poznawcze: np. uwaga, pamięć, spostrzeganie.

jednostki, optymalnych warunków sprzyjających rozwojowi tego potencjału oraz odpowiedniego treningu.

3. W trzecim ujęciu funkcjonującym w literaturze przedmiotu **zdolność** sprowadza się do względnie trwałych właściwości procesów poznawczych jednostki:
  - a). bierze się w nim pod uwagę układ poznawczych właściwości jednostki odpowiedzialnych za rezultaty w uczeniu się i działaniu (połączenie definicji 1b i 1c) w określonej dziedzinie nauki;
  - b). Wrodzony potencjał intelektualny ucznia sprawia, że przyswajanie i wykorzystywanie wiedzy przychodzi mu z łatwością.
4. Natomiast ostatnie ujęcie definiuje zdolność jako właściwość złożoną i wielostronnie uwarunkowaną. Zdolność jest więc indywidualną cechą osobowości człowieka, która jest odpowiedzialna za zróżnicowane osiągnięć w określonej dziedzinie.

Podsumowując można powiedzieć, iż zdolności są konfiguracją właściwości procesów poznawczych i intelektualnych oraz cech osobowości takich jak odporność na stres, wytrwałość i konsekwencja w dążeniu do celu, sumienność, czy ambicja.

Potocznie ludzie utożsamiają ze sobą pojęcia „zdolności” i „uzdolnienia”, co nie jest słuszne. Dlatego warto dokonać tu pewnego rozróżnienia.

„Uzdolnienie” jest to specyficzna konfiguracja zdolności ogólnych i specjalnych, umożliwiająca bardzo dobre wykonanie określonej, ukierunkowanej treściowo działalności (Bernacka R.E.; Wychowawca 2006/1,s.7). Tak więc uczeń, który osiąga bardzo dobre wyniki w nauce ze wszystkich przedmiotów jest uczniem zdolnym do uczenia się, a nie uzdolnionym. Dziecko, które charakteryzuje się uzdolnieniami np. językowymi, z reguły nie ujawnia innych uzdolnień np. matematycznych czy plastycznych. Uczeń uzdolniony osiąga bardzo dobre wyniki tylko w określonych przedmiotach np. „humanistycznych” i ma problemy z przedmiotami „ścisłymi”.

Talent-czym jest i jak go rozpoznać?

Pamiętajmy, że zdolności, uzdolnienia i talent to nie to samo.

Najprościej rzecz ujmując za **talent** uważa się te efekty działalności człowieka, które są twórcze. Natomiast dzieło możemy określić mianem **twórcze** jeśli zawiera w sobie następujące cechy: nowość, oryginalność, społeczna użyteczność i generatywność.

- ✚ **Oryginalność:** twór można uznać za oryginalny wtedy gdy nie powstał on w wyniku naśladownictwa, a ponadto cechuje się niezwykłością, niestereotypowością, jest zaskakujący ale adekwatny do wymogów sytuacji, unikatowy i niepowtarzalny.
- ✚ **Spoleczna użyteczność:** chodzi tu o wartości estetyczne-osoba z talentem poszukuje i tworzy piękno, poznawcze (ujawnia prawdę o człowieku i poszerza zakres wiedzy o świecie) i praktyczne (dąży do poprawy jakości życia człowieka, zaspokaja jego w znacznie większym stopniu oraz pozwala na skuteczniejsze realizowanie niż już istniejący twór).
- ✚ **Generatywność:** wytwór posiada tę cechę jeśli zawiera w sobie energię ideową, jest ponadczasowe oraz stanowi źródło pomysłów w następnych epokach.

Z psychologicznego punktu widzenia talent stanowi połączenie:

- ✚ wysokiego poziomu uzdolnień specjalnych,
- ✚ ilorazu inteligencji mieszczącego się powyżej przeciętnej,
- ✚ wysokiego poziomu uzdolnień twórczych,
- ✚ struktury osobowości pozwalającej na działanie często wbrew przeciwnością losu,
- ✚ aktywności własnej,
- ✚ środowiska społecznego, które sprzyja rozwojowi uzdolnień,
- ✚ czynników losowych - np. znalezienia się w odpowiednim miejscu i czasie.

Skąd się biorą zdolności?

Mają one swoje podłoże:

- ✚ w wyposażeniu genetycznym;
- ✚ w temperamencie;
- ✚ anatomiczno-fizjologiczne m.in. w strukturach nerwowych, sprawności funkcjonowania analizatorów;
- ✚ we właściwościach osobowościowych;
- ✚ w warunkach środowiskowych, a przede wszystkim w stymulacji przez najbliższe otoczenie wychowawcze np. rozwijanie zainteresowań dziecka od najmłodszych lat, wzbudzanie motywacji do nauki, budowanie właściwego poziomu aspiracji;
- ✚ we właściwościach osobowościowych nauczyciela, jego sposobu oceniania, poziomu wymagań itp.

Warto podkreślić, iż uwarunkowania temperamentalne umożliwiają lub utrudniają dziecku nie tylko osiągnięcie sukcesów, ale również przeżywanie radości nawet z drobnych sukcesów.

To właśnie siła procesu pobudzenia jest odpowiedzialna za długotrwały wysiłek umysłowy oraz kontynuowanie pracy pomimo występujących przeszkód.

Kryteria wyróżniające dzieci zdolne

Wiadomo nie od dziś, iż w szkołach jest wielu uczniów zdolnych, którzy nie ujawniają się na poziomie szkoły podstawowej, gdyż nie mają oni odpowiednich warunków do rozwijania swoich zainteresowań. Jest też wiele uczniów, którzy potrafią doskonale się przygotować do różnych olimpiad czy konkursów, realizując tym samym ambicje rodziców lub nauczycieli, ale nie ujawniają ani zainteresowań w konkretnej dziedzinie, ani zdolności do twórczej wyobraźni i samodzielnej pracy. Z tego też względu, aby można było uznać dziecko za zdolne muszą być spełnione poniższe kryteria:

- ✚ ponadprzeciętny poziom rozwoju intelektualnego;
- ✚ ujawnianie zdolności innych niż sprawność fizyczna;
- ✚ uzyskiwanie wysokich ocen z większości przedmiotów, a zwłaszcza z tych, którymi uczeń jest najbardziej zaabsorbowany;
- ✚ zdolność do szybkiego i sprawnego rozumowania abstrakcyjnego;
- ✚ szybkie zapamiętywanie, prawidłowe kojarzenie i rozumowanie, łatwość uczenia się;
- ✚ zainteresowanie i chęć poznania nowych idei;
- ✚ twórcza wyobraźnia, oryginalność w pracy intelektualnej;
- ✚ prezentowanie niezależnej postawy, bronienie swojego zdania,
- ✚ posiadania zainteresowań już od najmłodszych lat-przy czym zainteresowania te mogą ulec zmianie w starszym wieku;
- ✚ zdolność do samodzielnej i konsekwentnej pracy.

Podzielono również uczniów zdolnych na podgrupy:

1. Do pierwszej grupy zalicza się **uczniów zdolnych do odtwarzania zdobytej wiedzy**, pracowitych, systematycznych i ambitnych, nauczonych przez rodziców jak się uczyć, często realizujących ich ambicje i oczekiwania. Uczniowie tacy nie ujawniają szczególnych zainteresowań, gdyż są dobrzy we wszystkich przedmiotach, a ich celem nie jest rozwijanie się ale osiągnięcie bardzo wysokich wyników w nauce. Nastawieni są na realizowanie postawy rodziców Pt. „moje dziecko musi być najlepsze”. Stąd też każde niepowodzenie wywołuje u nich stres i niezadowolenie, które bardzo często w

konsekwencji może prowadzić do zaburzeń emocjonalnych i trudności w funkcjonowaniu społecznym.

2. Drugą grupę stanowią **uczniowie zdolni twórczo**, którzy ujawniają dużą płynność i oryginalność w myśleniu, cechuje ich zdolność do abstrakcyjnego myślenia. Uczniowie tacy z reguły nie są akceptowani przez nauczycieli, co sprawia, że ich zdolności bywają doceniane w starszych klasach szkół średnich lub na uczelniach.
3. Trzecią i ostatnią grupę tworzą **uczniowie zdolni społecznie**, którzy nie podlegają kryteriom zdolności intelektualnych. Uczniowie ci cechują się inteligencją emocjonalną, właściwie odczytują sytuacje społeczne, są szczęśliwi ponieważ znajduje dla siebie miejsce aktywności, która przynosi im zadowolenie i radość.

Trzeba również wspomnieć o uczniach, którzy nie mieszczą się w żadnej nadmienionej grupie lecz wykazują ogromne zdolności praktycznego działania oraz doskonale radzą sobie z problemami życiowymi. Uczniowie tacy z reguły nie przyswoili sobie podstawowych wiadomości z fizyki czy matematyki, ale potrafią naprawić radio lub inny sprzęt elektroniczny.

Kryteria wyróżniające dzieci zdolne w wieku od 5r.ż. do 7r.ż.

Dziecko zdolne już od najmłodszych lat przejawia pewne cechy, które wyróżniają go spośród rówieśników.

- ✚ Cechuje je zdolność do szybkiego uczenia się i zapamiętywania, natychmiastowe zrozumienie problemów-ok. 1/3 dzieci zdolnych przed rozpoczęciem szkoły umie czytać i liczyć do 100;
- ✚ Wnikliwa obserwacja otaczającego świata połączona ze spostrzegawczością;
- ✚ Umiejętność skupienia uwagi przez długi czas na tym co dziecko interesuje oraz chętnie wykonywanie zadań umysłowych;
- ✚ Ciekawe oryginalne pomysły na zabawy, bogata wyobraźnia, potrzeba wyrażania myśli lub emocji za pomocą różnych form plastycznych;
- ✚ Ujawnianie niezależnej postawy wobec innych dzieci-dziecko potrafi bronić swoich racji, jest samodzielne w pracy.

Pozycja społeczna ucznia zdolnego

Biorąc pod uwagę specyficzne cechy osobowości ucznia zdolnego można wyróżnić pięć pozycji społecznych, jakie mogą one zajmować w klasie:

- ✚ Akceptację;
- ✚ Pozycję przeciętną;
- ✚ Polaryzację;
- ✚ Izolację;
- ✚ Odrzucenie.

Do grupy uczniów akceptowanych społecznie można zaliczyć tych którzy są atrakcyjni w różnorodnych kontaktach społecznych w klasie. Uczniowie zajmujący pozycję przeciętną w grupie to uczniowie raczej lubiani, choć nie zajmujący ważniejszych miejsc w strukturze społecznej. Inną grupę stanowią uczniowie polaryzujący opinię, którzy balansują pomiędzy akceptującą częścią klasy, a częścią która ich odrzuca. Z kolei uczniowie izolowani są obojętni dla innych, żyją po za marginesem klasy. Natomiast uczniowie odrzuceni doświadczają wrogości i niechęci ze strony grupy, co owocuje wyłącznie negatywnymi doświadczeniami społecznymi.

Cechy osobowości, które mogą hamować rozwój intelektualno-emocjonalny dziecka zdolnego

- ✚ Przede wszystkim okazywanie zarożumiałości i lekceważącego stosunku rówieśnikom i nauczycielom;
- ✚ Prezentowanie postawy rywalizacyjnej i chęć dominacji wobec rówieśników, co może znacznie utrudnić przystosowanie się do środowiska rówieśniczego;
- ✚ Trudności w przechodzeniu od wiadomości do umiejętności;
- ✚ Koncentracja na własnej osobie-egocentryzm;
- ✚ Labilność emocjonalna, nadpobudliwość psychoruchowa, zachowania agresywne, a także nieśmiałość.

Cechy środowiska, które mogą hamować rozwój intelektualno-emocjonalny dziecka zdolnego

- ✚ Chłód emocjonalny;
- ✚ Brak stymulacji rozwoju dziecka;
- ✚ Niezrównoważenie emocjonalne rodziców;
- ✚ Nieostrzeżenie ucznia zdolnego w szkole;
- ✚ Niewykorzystywanie jego potrzeb aktywności lub nawet jej hamowanie.

Metody stosowane w celu rozpoznawania uczniów zdolnych

- ✚ Nominacja przyznana przez nauczyciela na podstawie kwestionariuszy zawierających listy cech stwierdzonych u dzieci zdolnych;
- ✚ Badanie psychologiczno-pedagogiczne- ponadprzeciętny iloraz inteligencji;
- ✚ Wyniki sprawdzianów wiadomości i umiejętności;
- ✚ Wyniki w konkursach.
- ✚ Nominacja przyznana uczniowi zdolnemu przez eksperta w danej dziedzinie nauki;
- ✚ Nominacja przyznawana przez rodziców;
- ✚ Nominacja przyznawana przez grupę rówieśniczą.

Wskazówki dla nauczyciela-Jak pracować z uczniem zdolnym w szkole

Nauczyciel tworząc swój styl pracy może korzystać z metod opartych na teorii uczenia się behawioralnego i metod wywodzących się z psychologii humanistycznej. Ponadto musi on wypośrodkować swoje miejsce między dyrektywnością i niedyrektywnością, a także udzielić sobie odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie, w stosunku do jakich uczniów, w jakim kontekście w swoim postępowaniu zbliżam się do jednego lub drugiego krańca.

Bardzo ważne jest również dokonanie swego rodzaju autodiagnozy. Chodzi tu o identyfikację postaw wobec:

- ✚ nauczania poprzez zadanie sobie pytania: **Co jest dla mnie ważniejsze- „przelewanie” wiedzy czy jej przetwarzanie?;**
- ✚ uczniów- **Czy moi uczniowie są kompetentni i czy zależy mi na ich sukcesie?;**
- ✚ samego siebie- **Czy akceptuję siebie jako człowieka i czy mam poczucie kompetencji w swojej pracy? Czy dzieje się odpowiedzialnością z uczniami za ich uczenie się?**

Kolejnym etapem jest:

- ✚ diagnoza możliwości ucznia na którą składają się jego słabe i moce strony;
- ✚ diagnoza tego co zostało już zrobione, a także w jakim stopniu została zaangażowana aktywność ucznia zdolnego w jego rozwój;
- ✚ diagnoza środowiska rodzinnego ucznia zdolnego.

Warto podkreślić, iż efektywność nauczyciela w pracy z dzieckiem zdolnym zależy głównie od pełnej akceptacji dziecka jako osoby i dobrej znajomości jego zainteresowań, potrzeb i zdolności.

Metody pracy z uczniem zdolnym

- ✚ Po pierwsze zdolne dzieci ze względu na swoje właściwości psychofizyczne bardzo szybko się uczą, dlatego należy dać im bardziej skomplikowane zadania do rozwiązania w ramach normalnego programu nauczania lub wyjść poza jego ramy. Innym wyjściem ale wymagającym od nauczyciela twórczego myślenia jest zaproponowanie zajęć wymagających rozumowania na wyższym poziomie nauczania.
- ✚ Uczeń zdolny może być również przeniesiony (na podstawie przepisów prawnych) do grupy wiekowo starszej. Przy czym dziecko może uczestniczyć tylko w wybranych lekcjach w klasie starszej.
- ✚ Umożliwić uczniowi zindywidualizowany tok nauczania z przedmiotów, które go interesują;
- ✚ Do planu lekcji dodać uczniowi zdolnemu dodatkowe godziny zajęć specjalistycznych (np. przygotowanie się do olimpiad);
- ✚ Umożliwić dziecku uczestniczenie w dodatkowych kursach lub obozach edukacyjnych;
- ✚ Należy zadbać o konsultacje z psychologiem oraz rodzicami dziecka zdolnego—często niekorzystne jest podejmowanie decyzji np. o przeniesieniu dziecka o klasę wyżej, gdyż rozwój emocjonalny czy społeczny mógłby uniemożliwić osiągnięcie przez dziecko sukcesów;
- ✚ Uczeń zdolny powinien też być objęty pomocą terapeutyczną (choćby sporadyczną), ponieważ często występują u niego lęki spowodowane przewidywaniem porażki.

Przyczyny niechęci do nauki szkolnej uczniów zdolnych

- ✚ Dość często zdarza się, że rodzice dziecka zdolnego są zapracowani i nie przywiązują wagi do organizowania czasu dziecka, kształtowania nawyków uczenia się, a także nie pobudzają jego zainteresowań;
- ✚ Ogólna atmosfera w domu i brak konsekwencji w wychowaniu mogą negatywnie wpływać na motywację do nauki;
- ✚ Postępowanie nauczycieli a w szczególności ujawnianie wobec dziecka postawy nadmiernie rygorystycznej, krytycznej, ośmieszanie dziecka, ignorowanie jego starań, a także nie uwzględnianie jego cech osobowościowych mogą w konsekwencji doprowadzić spadku zainteresowania nauką i szkołą;
- ✚ Obniżenie motywacji do nauki jest również związane z sytuacją społeczną ucznia zdolnego, a mianowicie z popadaniem w konflikty z rówieśnikami.

Wskazania w postępowaniu z dzieckiem zdolnym-dla rodziców

- ✚ Zapewnianie poczucia bezpieczeństwa i emocjonalnego wsparcia;
- ✚ Zaspokajanie poznawczych potrzeb dziecka poprzez odpowiadanie na zadane przez niego pytania, rozwijanie jego zainteresowań oraz myślenia twórczego;
- ✚ Wzbudzanie motywacji dziecka do nauki i rozwijania swoich zainteresowań;
- ✚ Stwarzanie okazji do kontaktów z rówieśnikami np. poprzez działania grupowe lub uczestniczenie w spontanicznych i zorganizowanych zajęciach grupowych;
- ✚ Zachęcanie dziecka do aktywnego ruchowo spędzania wolnego czasu.

Liczne badania prowadzone w ostatnim dwudziestoleciu, poświęcone zdolnością zaowocowały pojawieniem się licznych modeli funkcjonowania uczniów zdolnych. Przykładowo przedstawię tu model Marii Tyszkowej, która postawiła tezę, iż **aktywność ucznia zdolnego zależy od jego właściwości**. Oznacza to, że zdolności i osobowość, odpowiedzialne za podejmowanie określonego rodzaju aktywności, kształtują się pod wpływem informacji zwrotnych o wynikach działalności i rezultatach interakcji społecznych. Dzieci zdolne różnią się od swoich rówieśników, jednak zebranie kompletnego zestawu ich właściwości jest bardzo trudne, gdyż każdorazowo mamy do czynienia z jednostką złożoną z wielu elementów, połączoną siecią licznych powiązań, dynamiczną.

Z kolei inny badacz J.Renzulli postawił sobie pytanie: **od czego zależy efektywność działania, w tym uczenia się ucznia zdolnego?** Doszedł do wniosku, iż jest ona wynikiem współdziałania trzech grup zmiennych: **ponadprzeciętnych zdolności, motywacji oraz twórczości**. Wyodrębnił on zdolności poznawcze, artystyczne, psychoruchowe i społeczne.

Konkludując można więc powiedzieć, iż sukces w nauce i nie tylko wynika z połączenia wysokiej inteligencji ogólnej, osobistego zaangażowania, otwartości myślenia i sprzyjającego kontekstu społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- Bernacka R.E. (2006). *Zdolność a uzdolnienia*. Wychowawca, nr 1;
- Kłusek U. (2006). *Zdolni na wagę... sukcesu szkoły*. Wychowawca, nr 1;
- Kosińska E. (1997). *Uczeń zdolny w szkole*. Wychowawca, nr 6;
- Ledzińska M. (2008). *O niektórych mitach na temat uczniów zdolnych*. Psychologia w Szkole, nr 8;
- Lewicka I., Olejniczak K. (2006). *Praca z uczniem zdolnym*. Wychowawca, nr 1;
- Łuczak P. (2006). *Twórcza aktywność dziecka*. Wychowawca, nr 1;
- Nawrot B., poraj G. (1991). *Przystosowanie szkolne dzieci zdolnych*. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, nr 6;
- Prusko I. (2006). *Uczeń zaciekawiony światem*. Wychowawca, nr 1;
- Sadzińska B. (2009). *O uczniu zdolnym i jego pozycji w klasie*. Gazeta Szkolna, nr 17;
- Witkoś M. (2006). *Uczeń wybitnie zdolny*. Wychowawca, nr 1;
- Zajęc G. (2008). *Praca z dzieckiem zdolnym*. Życie Szkoły, nr 2;